

УДК 338.22.4566:67\4

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-3.38>**Л. І. Шульгіна**аспірант
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ДО СТВОРЕННЯ ДОСТУПНОГО СЕРЕДОВИЩА: ОСВІТНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ЗВО УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз освітніх реалій та перспектив підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища в умовах закладів вищої освіти України. Встановлено, що чисельні заклади соціальної сфери потребують дедалі більше фахівців різного профілю й рівнів сучасного типу, здатних ураховувати й опиратись на економічні й соціальні реформи, ефективно діяти в умовах розвитку нашого суспільства, вміло вивчати й застосовувати перевірений життям вітчизняний і зарубіжний досвід соціальної роботи, враховувати динаміку й наслідки процесів глобалізації.

На основі узагальнення та систематизації наукових пошуків резюмовано, що в кожній країні, в тому числі й в Україні, навчання соціальної роботі повинно базуватися на власній концептуальній моделі.

Проблемою підготовки соціальних працівників в Україні займається низка науковців: В. Андрущенко, С. Архипова, О. Безпалько, В. Бех, А. Горілий, А. Капська, О. Карпенко, В. Кремень, М. Лукашевич, І. Мельничук, І. Мигович, В. Поліщук, В. Полтавець, Т. Семігіна, Ю. Швалб та інші, які здійснюють теоретичні розробки та практично досліджують ефективність їх упровадження у сфері підготовки майбутніх соціальних працівників у вітчизняних ЗВО.

У процесі визначення моделі підготовки соціальних працівників необхідно враховувати й опиратися на економічні та соціальні реформи, адже, власне, вони впливають і вирішальним чином впливатимуть на сутність соціальної й соціально-педагогічної діяльності в майбутньому і на систему вимог, які висуватимуться до професійних працівників цих сфер.

Узагальнено відсутність свідчень про цілеспрямовану підготовку фахівців цієї спеціальності до створення доступного середовища. Здійснено аналіз зарубіжного досвіду фахового навчання соціальних працівників. Резюмовано, що лише в Європі функціонує понад 420 навчальних закладів, де можна здобути освіту зі спеціальності «Соціальна робота» з обов'язковим вивченням основ соціального проектування доступного середовища. Управління системою соціальної освіти в Європі, як правило, централізоване.

Підсумовано, що сучасний соціальний працівник – це фахівець у галузі соціальної інженерії й технології, котрий ґрунтовно володіє правовими, моральними і психологічними особливостями життєдіяльності людей з інвалідністю. Сьогодні гостро постала проблема підготовки соціальних працівників рефлексивного типу, тобто таких, котрі не лише зможуть застосовувати теорію на практиці, а й аналізувати, оцінювати власну практику, критично переосмислювати набуті знання й уміння, а також неперервно саморозвиватись і вдосконалюватись в напрямі розширення знань, умінь, навичок проектування доступного середовища.

Ключові слова: соціальна робота, підготовка, соціальні працівники, студенти, доступне середовище.

Постановка проблеми. Одним із визначальних чинників формування соціальної політики, системи соціальної допомоги й обслуговування в Україні є кадрове забезпечення цього напрямку діяльності держави. Чисельні заклади соціальної сфери потребують дедалі більше фахівців різного профілю й рівнів сучасного типу, здатних ураховувати й опиратись на економічні й соціальні реформи, ефективно діяти в умовах розвитку нашого суспільства, вміло вивчати й застосовувати перевірений життям вітчизняний і зарубіжний досвід соціальної роботи, враховувати динаміку й наслідки процесів глобалізації.

Крім того, враховуючи світові тенденції й українські реалії, цілком очевидно, що кількість працівників соціальної сфери надалі неухильно зростатиме. Належить передусім забезпечити ними достатньою мірою державний сектор соціальної сфери, який постійно розширюється, диференціюється й ускладнюється. Досвід розвинених країн Заходу переконує також, що недержавні, самодіяльні, групові та індивідуальні форми допомоги соціально вразливим верствам населення є перспективними у сприянні соціалізації особистості.

Україні притаманна своєрідність процесу становлення професії соціального працівника: офіційне визнання професій «соціальна робота»

скоріше можна назвати юридичним оформленням того, що було вже нагромаджене практикою, теорією, історією нашого народу. У цьому полягає особлива складність соціальної ситуації, в якій формується професія соціального працівника. Останні світові тенденції забезпечення рівності доступу всіх громадян до отримання різноманітних послуг спрямовує сучасну підготовку майбутніх соціальних працівників до забезпечення готовності студентів створювати доступне середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальність питання підготовки та формування готовності до професійної діяльності майбутніх соціальних працівників зумовила появу низки тематичних досліджень провідних українських і зарубіжних науковців. Особливості навчання студентів цього профілю висвітлювалися в публікаціях зарубіжних авторів (Л. Гусякова, М. Доуел, В. Курбатов, Ф. Парслоу, Ш. Рамон, С. Тетерський, Є. Холостова, С. Шардлоу та інші) і в працях вітчизняних науковців – В. Андрущенко, С. Архипової, В. Беха, А. Горілого, І. Зверєвої, А. Капської, І. Козубовської, В. Кременя, М. Лукашевича, В. Поліщук, В. Полтавця, Т. Семигіної, Ю. Швалба, І. Мельничук, О. Карпенко.

Мета статті. Тому метою статті є аналіз освітніх реалій та перспектив підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища в умовах ЗВО України.

Виклад основного матеріалу. У кожній країні, в тому числі й в Україні, навчання соціальної роботи повинно базуватися на власній концептуальній моделі. Закономірно, що у процесі визначення моделі підготовки соціальних працівників необхідно враховувати економічні та соціальні реформи й опиратися на них, адже власне вони впливають і вирішальним чином впливатимуть на сутність соціальної й соціально-педагогічної діяльності в майбутньому й на систему вимог, які висуватимуться до професійних працівників цих сфер. Професія соціального працівника визнана де-юре трохи більше 10 років тому, і система професійної підготовки фахівців соціальної сфери переживає складний період свого становлення [1, с. 99]. Визначити правильну стратегію в розвитку соціальної політики, конкретних напрямів і сфер соціальної роботи, системи підготовки кадрів для цієї сфери, боротися за утвердження й чистоту професії, не допускати її девальвації – сьогодні надзвичайно важливі питання для України.

Важливим є той факт, що ідеї гуманізму, які все більше утверджуються у світовій суспільній свідомості, зобов'язують Україну вирішувати соціальні проблеми відповідно до прийнятих міжнародним правом Конвенції про права осіб з інвалідністю. Згідно з цими вимогами розробка теоретичних основ і практичних механізмів державного і громадського регулювання соціальних проблем стає

пріоритетним напрямом соціальної політики, реалізувати яку до снаги лише високо освіченим професіоналам.

Сьогодні в нашій країні, як і в інших країнах світу, навчання соціальної роботі не може тільки пасивно відображати соціальний розвиток, воно мусить вести активний пошук шляхів вирішення соціальних проблем, котрі з'являються.

Нині освіта в Україні розглядається не тільки як важливий засіб задоволення фахових потреб, але і як духовна необхідність. Вона зорієнтована не лише на утвердження вітчизняних освітніх традицій і набутого досвіду, а й на примноження інтелектуального потенціалу нації, вихід на світовий рівень, розвиток і становлення демократичних засад, забезпечення в ринкових умовах державних і господарських інституцій висококваліфікованими фахівцями.

Так, сьогодні соціальна робота як специфічний вид діяльності узаконена державними нормативними документами, серед яких Закони України «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу», «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» [3, с. 3].

Протягом останніх років Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України з урахуванням тенденцій розвитку світових освітніх систем, зокрема європейських, ініціювало низку масштабних заходів зі створення національно-правової бази вищої школи. Так, маємо такі важливі нормативно-правові документи як Закон України «Про освіту», Укази Президента «Основні напрями формування вищої школи», «Про заходи реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів освіти» тощо.

Окреслені нормативно-правові акти регулюють процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти України. Однак не знаходимо свідчень про цілеспрямовану підготовку фахівців цієї спеціальності до створення доступного середовища. На противагу цьому звернемося до аналізу зарубіжного досвіду фахового навчання соціальних працівників.

Нині лише в Європі функціонує понад 420 навчальних закладів, де можна здобути освіту зі спеціальності «Соціальна робота» з обов'язковим вивченням основ соціального проектування доступного середовища. Управління системою соціальної освіти в Європі, як правило, централізоване. Зміст освіти, її сертифікацію визначають Міністерства освіти та охорони здоров'я (Швеція, Франція), тоді як у Сполучених Штатах Америки для розробки навчальних планів підготовки соціальних працівників є інструкція, розроблена Радою з освіти в соціальній роботі під назвою «Освітня політика та акредитаційні стандарти»

(«Educational Policy and Accreditation Standards») і передбачає деяку самостійність навчальних закладів.

Аналіз наукової літератури [4; 6; 7] дав змогу виявити різноманітність підходів та моделей підготовки майбутніх соціальних працівників до проектування доступного середовища в різних країнах світу. Так, в Англії, Швеції, Естонії, Фінляндії, Сполучених Штатах Америки підготовка фахівців із соціальної роботи здійснюється в основному університетами, де студенти проходять допрофесійне (pre-professional training) і власне професійне навчання (professional training). Наприклад, у США допрофесійне навчання передбачає вивчення циклів предметів, які дають загальноосвітню підготовку, а у професійній підготовці студент разом з особистим консультантом складає індивідуальний навчальний план, де має можливість раціонально розподілити час, обрати потрібні дисципліни та правильну послідовність їх вивчення тощо. У Чехії, Греції, Норвегії, Польщі використовуються як університетські, так і позауніверситетські типи підготовки. Вони охоплюють навчання у приватних та державних навчальних закладах разом із постійною співпрацею із соціальними агентствами, тоді як в Австрії, Німеччині, Франції – підготовка майбутніх фахівців є неперервною й наскрізною та здійснюється поза системою університетської освіти.

Так, у Франції значна частина підготовки соціальних працівників зосереджена в регіональних інститутах соціальної роботи (Instituts Régionaux du Travail Social – IRTS), які розробляють моделі та форми діяльності, здійснюють перепідготовку й підвищення кваліфікації фахівців, сприяють розвитку наукових досліджень у професійному соціальному середовищі.

Варто зазначити, що вагому роль у підготовці фахівців із соціальної роботи в закордонних навчальних закладах відіграє практична підготовка. Наприклад, у США кожен студент молодших курсів повинен провести на практиці щонайменше 400 годин під керівництвом кваліфікованих фахівців, а студент старшого курсу – не менше 900 годин [4, с. 87]. Весь навчальний процес у закладах освіти, які здійснюють підготовку соціальних працівників, базується на співробітництві й партнерських відносинах із соціальними агентствами та на контрактній формі (платній основі). У Великій Британії практична підготовка фахівців із соціальної роботи здійснюється як у навчальному закладі, так і безпосередньо на робочому місці, де до студентів прикріплюють педагогів-наставників або співробітників установ. Практичній підготовці соціальних працівників у Франції приділяється особлива увага і в середньому вона становить 40% від загальної тривалості навчання. Тоді як в Україні ці цифри значно менші.

Вивчення й осмислення зарубіжного досвіду підготовки соціальних працівників знайшли своє відображення в дисертаційних роботах багатьох дослідників. Так, Н. Видишко, Л. Віннікова, Н. Гайдук, Н. Микитенко, О. Ольхович, Н. Собчак досліджували підготовку соціальних працівників у навчальних закладах США та Канади. Окремі науковці вивчали підготовку майбутніх фахівців соціальної роботи в Європі. Так, О. Загайко та О. Пічкаре досліджували окреслений процес у Великій Британії, А. Кулікова – у Швеції, Г. Лещук – у Франції, Г. Слозанська – в Австрії.

Оскільки професійна підготовка майбутніх соціальних працівників є теоретичною основою майбутньої професійної діяльності, то необхідно зазначити, що у вищих навчальних закладах України вона розпочалася трохи більше двадцяти років тому і здійснюється за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями: бакалавр спеціальності 6.040200 «Соціальна робота» з наступним переходом до підготовки фахівця з повною вищою освітою освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст спеціальності 7.040202 «Соціальна робота» і з можливим продовженням навчання за другим циклом вищої освіти – магістр спеціальності 8.13010201 «Соціальна робота».

Аналізуючи концепцію наскрізної підготовки фахівців із соціальної роботи, Л. Тюття зазначає, що основною метою теоретичної і професійно-практичної підготовки майбутніх соціальних працівників є озброєння їх глибокими соціально-економічними, науково-професійними знаннями, практичними вміннями й навичками діагностики, прогнозування, організації, управління, координації, корекції, реабілітації, сприяння перетворенню знань у надбання особистості, формування ціннісних орієнтацій, духовних потреб, високих моральних якостей, здатності до постійного оновлення знань, професійної мобільності, творчого розв'язання професійних завдань [5, с. 67].

У зв'язку з наведеними міркуваннями, припускаємо, що основними завданнями в підготовці фахівців із соціальної роботи з метою формування готовності до проектування доступного середовища є такі:

- 1) структурна цілісність теоретичної і практичної соціальної роботи;
- 2) функціональне наповнення змісту освіти, що забезпечує соціальну активність, професійну компетентність, почуття відповідальності й достатній діапазон практичних умінь;
- 3) взаємозв'язок наукової, методологічної, спеціальної та психолого-педагогічної підготовки фахівців;
- 4) формування стилю мислення, необхідного для професійного самовдосконалення й розвитку;
- 5) управління якістю підготовки фахівців.

У дослідженнях І. Мельничук зазначається, що «<...>соціальна робота є новим фахом для України, який інтенсивно розвивається у практичному й академічному напрямках, тому підготовка майбутніх соціальних працівників ґрунтується на апробованому вітчизняному й іноземному досвіді соціальної роботи та правовому, організаційному й науково-методичному забезпеченні та спрямована на те, щоб відповідати реаліям і динамізму суспільного життя в XXI ст.» [2, с. 97].

На сучасному етапі розвитку суспільства існує потреба в пошуку нових пріоритетів в освіті та підготовці фахівців усіх сфер. Зміна характеру і змісту праці ставить перед суспільством важливі завдання, пов'язані з реформуванням концептуальних, структурних та організаційних засад підготовки спеціалістів, у тому числі й соціальних працівників.

Професійна підготовка як основа готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців соціальної роботи здійснюється в більш ніж 20 ЗВО України, зокрема, в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті «Києво-Могилянська Академія», Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Тернопільському національному економічному університеті, Хмельницькому національному університеті, Чернігівському державному інституті права, соціальних технологій та праці тощо.

Проблемою підготовки соціальних працівників в Україні займається низка науковців: В. Андрущенко, С. Архипова, О. Безпалько, В. Бех, А. Горілий, А. Капська, О. Карпенко, В. Кремін, М. Лукашевич, І. Мельничук, І. Мигович, В. Поліщук, В. Полтавець, Т. Семигіна, Ю. Швалб та інші, які здійснюють теоретичні розробки та практично досліджують ефективність їх запровадження у сфері підготовки майбутніх соціальних працівників у вітчизняних закладах вищої освіти.

Питання, пов'язані з формуванням особистісно-професійних якостей соціального працівника, висвітлюються в дослідженнях Н. Клименюк, О. Патинок, М. Васильєвої тощо. Окремі аспекти підготовки майбутнього соціального працівника до роботи з різними групами населення й надання різних видів послуг відображені у працях Л. Горбань, М. Дідик, Р. Козубовського, А. Приходько, С. Сургової, Ю. Рябової та інших.

Психолого-педагогічні основи особистості соціального працівника розкриваються в дослідженнях К. Уршулі, Н. Троценко; О. Канюк, Д. Годлевської тощо. Наукові пошуки сучасних дослідників спрямовувалися й на формування інтегративної готовності майбутніх соціальних працівників (Л. Прудка) та професійної підготовки до менеджменту в соціальній роботі (Є. Дєдов). Вивченню професійної культури майбутніх фахів-

ців соціальної роботи присвячені праці Г. М'ясоїд, О. Повідайчик, О. Урсол.

Висновки і пропозиції. Сучасний соціальний працівник – це фахівець у галузі соціальної інженерії й технологій, котрий ґрунтовно володіє правовими, моральними і психологічними особливостями життєдіяльності людей з інвалідністю.

Сьогодні гостро постала проблема підготовки соціальних працівників рефлексивного типу, тобто таких, які не лише зможуть застосовувати теорію на практиці, а й аналізувати, оцінювати власну практику, критично переосмислювати набуті знання й уміння, а також неперервно саморозвиватись і вдосконалюватись у напрямі розширення знань, умінь, навичок проєктування доступного середовища.

Тому перед системою професійної освіти гостро постає проблема не просто істотного підвищення рівня підготовки майбутніх фахівців, а й забезпечення якісно нового підходу до цього процесу, який би забезпечив готовність студентів до успішної професійної діяльності. Це зумовлює пошук нових шляхів удосконалення підготовки фахівців, зокрема майбутніх соціальних працівників, задля формування готовності виконувати практичні завдання соціальної роботи для створення доступного середовища.

Перспективами подальших наукових розвідок вбачаємо теоретичне обґрунтування педагогічних умов підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища в умовах ОТГ.

Список використаної літератури:

1. Карпенко О. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук 13.00.04. Київ. нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2008. 46 с.
2. Мельничук І. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2010. 326 с.
3. Мигович І. Формування системи підготовки і підвищення кваліфікації соціальних працівників: досвід, проблеми. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. 2004. №1(6). С. 98–110.
4. Поліщук В. Професійна підготовка фахівців для соціальної сфери: зарубіжний досвід : посібник. Тернопіль, 2002. 222 с.
5. Тюття Л. Концепція наскрізної підготовки фахівців із соціальної роботи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2004. Вип. 1(3). С. 122–129.
6. Stenström M. Towards good practices for practice-oriented assessment in European vocational education. University of Jyväskylä. Institute for Educational Research, 2006. 68 p.
7. The Reflective Learning Model: Supervision of Social Work Students. *Social Work Education: The International Journal*. 2009. Vol. 28, (Iss. 8). P. 809–940.

Shulhina L. Training of social worker for creation of the accessible environment: educational realities and prospects in the conditions of the Ukrainian universities

In the article, we analysed the educational realities and prospects of training social workers for creation of accessible environment in the conditions of the Ukrainian universities. We found that numerous of social institutions need more modern specialists of different profile and levels, able to take into account and consider economic and social reforms, to act effectively in the conditions of development of our society, to be able to study and apply life-tested Ukrainian and foreign experience of social work, to consider dynamics and consequences of globalization processes.

On the basis of generalization and systematization of scientific research, we summarized that in every country, including Ukraine, social workers training should be based on its own conceptual model. In process of defining the model of training for social workers, it is necessary to take into account and use the results of economic and social reforms, because they actually influence and will decisively influence in the future on the essence of social and pedagogical activity and on the system of requirements that will be imposed on professional workers in these areas. The number of scientists investigate the problem of training of social workers in Ukraine: V. Andrushchenko, S. Arkhipova, O. Bezpalko, V. Bekh, A. Goriliy, A. Kapska, O. Karpenko, V. Kremin', M. Lukashevych, I. Melnychuk, I. Mygovych, V. Polishchuk, V. Poltavets, T. Semigina, Y. Schwalb and others. Scientists carry out theoretical developments and practically investigate the effectiveness of their implementation in the area of training of future social workers in Ukrainian universities.

We noticed and generalized lack of evidence of the purposeful training for social workers, addressed to creating accessible environment. We made the analysis of foreign experience of professional training of social workers. We summarized that in Europe there are more than 420 educational institutions where possible to get "Social work" education. Students definitely studying basics of social design of accessible environment. Management of the social education system in Europe is generally centralized.

We summarized that the modern social worker is a specialist in the field of social engineering and technology, who thoroughly possesses the legal, moral and psychological features of life of people with disabilities. Nowadays arise the problem of training of social workers of a reflexive type. It means training specialists who are not only able to apply the theory in practice, but also analyse, evaluate their own practice, critically re-think the acquired knowledge and skills, continuously self-develop and improve skills of designing accessible environment.

Key words: social work, training, social workers, students, accessible environment.